

ГРАНІ ШЕВЧЕНКОВОГО ТАЛАНТУ: НОВИЙ ПОГЛЯД

Генералюк Леся. Універсалізм Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва. – К.: Наукова думка, 2008. – 544 с. –
Бібліогр.: с. 516-539.

Питання універсалізму особистості Тараса Шевченка вельми актуальне для постімперської науки про літературу. На жаль, прочитання універсальних аспектів творчості геніального митця часто позначені політичним доктринерством і міфотворчістю через уписування її в наперед задану ідеологічну схему. Тому в радянський час дослідники мусили насичувати свої праці марксистсько-ленінськими фразами про “революційно-демократичний” інтернаціоналізм та гуманізм Шевченка. Натомість у наново запроваджених постмодерними авторами тезах утверджується думка про начебто універсальну “міфічну мисль” поета, про “космополітичний” та “загальнолюдський” характер його “міфотворчості”. Попри ідеологічні відмінності, призначення універсалістських (і радянських, і демоліберальних) прочитань Т. Шевченка на диво схожі: нав’язати читачеві ідею про поза-чи й антинаціональний характер його творів, зробити з геніального митця-націотворця такого собі “космополита-мудреця” (пригадуючи “Тризну”). Про інші, ще більш сумнівні й одіозні, виразно “десакралізаторські” (Л. Костенко) постмодерні образи Кобзаря навіть не варто згадувати.

Схожі витлумачення органічно випливають з імперсько-універсалістської суті комуністичної та лібералістичної ідеологій. Чи не тому ці останні так легко ставали світоглядною базою для різних колоніальних проєктів: створення наднаціональних супердержав (різноманітних “союзів”), “універсальних цивілізацій”, “світових урядів” чи процесів “світової пролетарської революції”, “нового порядку” або глобалізації. Добре про універсалізм на прикладі поневолювальної політики сучасних США говорить С. Гантінгтон: “Те, що для Заходу – універсалізм, для решти – імперіалізм” [7, 282]. Переконливо показуючи, чому західна віра в універсальність західної культури, віра в сучасні західні цінності – демократію, вільний ринок, права людини, індивідуалізм тощо – як начебто “загальнолюдські”, виявляється “неправильною”, “аморальною” і “небезпечною”, американський політолог зазначає: “Імперіалізм – неминучий логічний наслідок універсалізму” [7, 282, 511-512].

Насправді трактування універсальних рис спадщини Т. Шевченка може мати й таки мало присутній пізнавальний вимір у працях І. Франка, С. Єфремова, С. Смаль-Стоцького, Л. Білецького, Д. Донцова, Є. Маланюка, Ю. Бойка, М. Рильського,

Г. Клочека та ін. Ідеться принаймні про два можливі аспекти тлумачення універсальності художнього доробку. По-перше, універсальність можна трактувати як герменевтичну *анагогічність*, адже потужна творчість видатних національних майстрів справді може набувати певного міжнародного (однак навряд чи обов’язково “всесвітнього”) значення. По-друге, універсальною можна назвати *поліартистичність* – різнобічну творчість, яка однаково успішно виявила себе в різних галузях мистецтва.

Рецензована літературознавчо-мистецтвознавча монографія цікава й важлива тим, що, розглядаючи проблему “універсалізму Шевченка”, вона вписує її в наукову парадигму передусім другого значення (хоча не лише його): синтезу в межах творчості однієї особи літератури та інших видів мистецтва. Так у шести містких розділах з’являється можливість побачити оригінальну дослідницьку модель “унікальної словесно-малярської картини буття українства” [1, 10] в Т. Шевченка як водночас геніального майстра слова й геніального маляра. Отже, розвиваються спроби синтетичних прочитань митця у творчості І. Франка, М. Євшана, З. Тарахан-Берези, Б. Лепкого, Ю. Бойка, Д. Антоновича та ін.

Використовуючи інтердисциплінарний підхід, авторка послідовно розглядає різні рівні художньої універсальності Шевченка: універсалізм його натури, енциклопедичність знань та академічність зацікавлень, синтезування раціонального й естетично-іраціонального мислення, синкретичність світогляду (поєднання різних картин світу), розгляд різних варіантів взаємодії мистецтв у його доробку, передусім різновидів діалогізування літератури та образотворчого мистецтва, накреслення системи образів-концептів тощо. І все це зроблено на належній теоретико-методологічній базі, із залученням широкого малярського й літературного матеріалу у відповідному світовому контексті.

Академічний розгляд універсалізму дає змогу авторці дійти доволі виважених висновків. Найприкметнішим із них стає думка про національний сенс шевченківської універсальної творчості. Скажімо, дослідниця зазначає, що “метафорика вічних питань українства” явлена і в літературному, і в мистецькому доробку Кобзаря; що часто, “репрезентуючи ідеї універсального вселюдського змісту, митець співмірює їх із трагедією свого підневільного народу, яка болить йому найбільше” [1, 405]. В іншому місці зазначено, що шевченківські наскрізні образи-концепти “існують як архетипні структурні одиниці його картини світу й дають можливість розгортання та інтеграції створених ним смислових явищ довкола центральної ідеї українства” [1, 474]. Загалом упродовж цілої студії проводиться думка про те, що природа Шевченкового універсалізму “полягає не лише у багатогранності таланту чи комплексі набутих ним навиків і знань, а першочергово у його здатності інтегрувати в собі різні культурні й ціннісні системи, відшукувати глибинну логіку й взаємопов’язаність всього суцього, використовуючи цей процес становлення себе як особистості задля цілей становлення української нації як суб’єкта історії” [1, 12]. При цьому дослідниця, підтверджуючи новими фактами ідеї низки сучасних учених, вельми переконливо спростовує хибну думку про начебто “дуалізм”

Т. Шевченка, про його “розірваність” на пристосовану (російсько-імперську) та непристосовану (українську) особистості. А також вельми успішно реабілітує наукову вартість поняття “етноцентризм” стосовно мистецької творчості [1, 150-151].

Варто наголосити й на такому моменті. Не прагнучи модної в середовищі космополітичних інтелектуалів деканонізаторської слави, Л. Генералюк виважено уникає сумнозвісних постмодерних відкриттів (на кшталт міфів про гомосексуалізм і шаманізм Т. Шевченка, лесбійство Лесі Українки й О. Кобилянської та ін.). Згадуючи про належність К. Брюллова та багатьох його друзів до масонських лож, говорячи про втілення російським художником у мистецтві “іконографії масонських доктрин”, вона все ж розмежує творчість обох митців. Т. Шевченко, на думку дослідниці, у свій учнівський період перейняв у Брюллова лише “співмірні з традиціями українського іконопису загальні зображальні підходи”, зокрема алегоризм, однак, “віддавши пріоритет національному, родовому, відмежувався від космополітично-абстрактних ідей масонства”. Заслугує на увагу таке судження авторки: “Тому його відомий колоритний пасаж про “изящно-роскошную” майстерню, в якій він, учень великого майстра, бачив “знойную дику степь надднепровскую”, “усеянную курганами”, та “мученические тени наших бедных гетманов” (Щоденник, 1 липня 1857), – скоріш за все, зріле, а головне, свідомо задеклароване відмежування від масонських теософських ідей (включно з “німецькою філософією”), які володіли тоді умами російської аристократії” [1, 390-391]. Наступний виклад тільки підтверджує це припущення.

Не думаю, що окремі дискусійні моменти перекреслюють ґрунтовність дослідницьких висновків, однак вони спонукають до деяких застережень: навряд чи завжди спостерігаємо продумане вживання у праці терміна “міф” [1, 15, 44 та ін.]; сумнівно, що в Т. Шевченка наявне масштабне заперечення “католицького варіанта християнства, в тому числі унії” [1, 70], маловірогідно, що Данте можна

однозначно зараховувати до митців Ренесансу [1, 134]; навряд чи варто заперечувати наявність містичного первня у творчості Кобзаря [1, 148] та ін. Можливо, переконливіше виглядали б аргументи авторки, якби в монографії було враховано низку продуктивних у контексті її теми шевченкознавчих ідей із праць Д. Донцова (“Незримі скрижалі Кобзаря”, “Туга за героїчним”, “Дві літератури нашої доби”), Т. Мейзерської (“Проблеми індивідуальної міфології: міфотворчість Шевченка” (1997)), Вал. Шевчука (“Personae verbum” (2001)), В. Іванишина (“Непрочитаний Шевченко” (2001)), І. Дзюби (“Шевченкофобія в сучасній Україні” (2006)) та ін.

Однак, на мою думку, найбільшою мірою переконливість низки висновків ставиться під сумнів ідеєю дослідниці, що розвиває припущення Д. Антоновича і Я. Розумного про Т. Шевченка як митця ренесансного типу. Авторка вважає, що в його літературній і малярській спадщині віднаходимо сплав Ренесансу та Романтизму [1, 123]. Ренесансні ж аспекти висвітлюються в монографії так, що створюється враження, наче вони домінують у тому сплаві. Ідеться про таке: мовляв, Шевченко сповідує ренесансний ідеал людини [1, 124], каркасом його творчої самореалізації поета-художника були засадничі параметри “ренесансної програми” [1, 125], головна ідея Шевченка “міститься в ренесансно-реформаційній площині” [1, 132], йому притаманні “трагічний гуманізм” [1, 142] та антропоцентризм у творчості (людина в Шевченка “поставлена у центр світового буття”) [1, 143]; сам український митець постає у книжці як титан, “ренесансна людина”, мета котрої “усвідомити багатомірність світу... і утвердити себе як різнобічну творчу особистість, близьку інтенцією творення й самотворення до Творця” [1, 149]. Щоправда, водночас піддано сумніву наявність ренесансного дискурсу космополітизму в Т. Шевченка [1, 127], говорить про притаманне авторові вже як романтичній людині “інтегрування себе з нацією” [1, 149] і про те, що його “титанізм і антропоцентризм” “тісно поєднаний з... етноцентризмом, в основі якого – християнська мораль та українська народна етика” [1, 150].

Так у межах дослідницького сюжету утворюються певні самосуперечності, аналітичні колізії.

Докладніше осмислення деяких ідей, пов’язаних з антропоцентризмом та гуманізмом Т. Шевченка, я вже запропонував раніше [див.: 2; 3], тому тут висловлю лише деякі зауваги. Переважно суперечливі інтерпретації виникають через недостатнє врахування (інколи ігнорування) дослідниками домінації в Шевченковій свідомості та доробку буттєво-історичного, національно-екзистенціального типу філософського мислення, іманентного українській традиції. У студії Л. Генералюк, як видається, маємо, крім цього, і не завжди критичне та адекватне тлумачення “ренесансної метафізичної позиції” [1, 141], а також брак глибшої герменевтичної оцінки Відродження.

Не варто забувати, що, крім низки позитивних моментів (скажімо, критика численних недоліків тогочасної Церкви, утвердження цінності людської та національної свободи, зацікавлення деякими питаннями національних культури та державотворення, переклади Біблії національними мовами, розвиток архітектури, скульптури, малярства тощо), згадана доба (XV–XVI ст.) характеризується, щоправда, не завжди однаковою мірою й не у всіх її діячів, значною кількістю суперечливих, а інколи й просто нігілістичних рис, пов’язаних із утвердженням замість теоцентричної – антропоцентричної картини світу, а замість християнської гуманності – ідеології гуманізму. Якщо звернутися до узагальнювальних праць (наприклад, В. Татаркевича [6], О. Лосєва [4], В. Роменця [5] та ін.), то неважко помітити доволі значну кількість таких рис. Наприклад, дослідники зауважують, що полеміка з католицькою схоластиком часто завершувалася тотальним відкиданням релігійної та церковної традиції, а це призводило до появи не просто реформаційних, а відверто антихристиянських течій. Неоплатонічна гуманістична філософія тієї епохи нерідко поєднувалася із кабалістикою, магією, алхімією та іншими окультними практиками. Абстрактно-метафізична та ілюзорно-утопічна візія

місця людини зумовила зникнення середньовічної кореляції “Бог – людина”; остання тепер часто прирівнюється до Господа. В основу новітнього типу мислення – гуманізму – було покладено титанізм, який, по суті, підміняє Бога людиною, перетворюючи її на центр і земного, і небесного світу. Людина-титан – homo universale – живе за принципом “Я – понад усе!”, нехтує інтересами інших, поширює себе на весь світ, водночас виражаючи і свою універсальну обдарованість, й аморальне бажання нав'язувати всьому світу власні закони. Ренесансне суспільство – це суміш естетичної витонченості, наукових відкриттів, розвитку мистецтв і водночас – розпусти, насильства, нетерпимості, жорстокості, сваволі й тиранії.

Що ж, мабуть, не випадково більшість антибуттєвих, поневолювальних щодо нації та людини ідеологій майбутнього – класичний лібералізм (лібертинство, Просвітництво), утопічний соціалізм, соціал-демократизм (марксизм, комунізм, соціалізм, марксизм-ленінізм), анархізм, неолібералізм (постмодернізм), частково (опосередковано, передусім в аспектах антихристиянського расизму й неоязичництва) псевдотрадиціоналізм та ін. – так чи так виводитимуть свої доктрини саме від гуманізму Відродження (“практичної системи вільнотумних переконань” (О. Лосев)).

Звісна річ, геніальну творчу особистість, як мудро зауважив Є. Маланюк, годі втиснути в межі одного напрямку, стилю,

методу тощо. Тому, можливо, деякі ренесансні елементи справді можна відшукати в малярській чи літературній спадщині Т. Шевченка, як знаходимо там, окрім потужно репрезентованих романтизму й реалізму, окремі риси сентименталізму, класицизму, бароко чи просвітництва. Однак уважати ренесансний (як і будь-який інший – просвітницький, комуністичний, неоліберальний) гуманізм пріоритетним у межах світогляду та типу творчості цього митця, мабуть, не зовсім доречно. У багатьох моментах антилюдяний і безбожний титанізм Відродження, титанізм *faber mundi* – творця й володаря світу – усе ж, вочевидь, чужий художній, передусім літературний, спадщині шевченківського романтичного генія – глибоко християнського, націоналістичного, онтологічно-екзистенційного, а тому гуманного. Докладніше про це можна поговорити в окремих студіях.

Зазначені дискусійні моменти не перекреслюють вартості новаторської праці Л. Генералюк, яка вперше в сучасному літературознавстві запропонувала масштабне академічне дослідження обох геніальних виявів творчої персоналії Т. Шевченка – письменника й маляра. Їй пощастило без космополітичних аберацій показати й потужні універсальні виміри художнього вираження Кобзаря, і виняткову аналогічну вагу його серцевинної для нової української культури творчості.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Генералюк Л.* Універсалізм Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва. – К.: Наукова думка, 2008. – 544 с.
2. *Іванишин П.* Вульгарний “неоміфологізм”: від інтерпретації до фальсифікації Т. Шевченка. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 2001. – 173 с.
3. *Іванишин П.* Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко. – К.: Академвидав, 2008. – 392 с.
4. *Лосев А.* Эстетика Возрождения // Ел. ресурс: http://www.koob.ru/losev/estetika_vozrozhdeniya
5. *Роменець В.* Історія психології епохи Відродження. – К.: Вища шк. Головне вид-во, 1988. – 408 с.
6. *Татаркевич В.* Історія філософії. – Т. 2: Філософія Нового часу до 1830 року / Пер. з пол. Я. Саноцький, О. Гірний. – Львів: Свічадо, 1999. – 352 с.
7. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций / Пер. с англ. Т. Велимеєва, Ю. Новикова. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 603 с.

Отримано 5 листопада 2010 р.

Петро Іванишин
м. Дрогобич

